

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Милица Радовић Тешић

ИМЕНИЧКА ОБРАЗОВАЊА
С ПРЕФИКСОМ *ПА* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Посебан отисак из Зборника радова са Четвртог лингвистичког скупа
"Бошковићеви дани"; научни скупови, књ. 53; Одјељење умјетности, књ. 17

Подгорица, 1999.

МИЛИЦА РАДОВИЋ - ТЕШИЋ (Београд)

ИМЕНИЧКА ОБРАЗОВАЊА С ПРЕФИКСОМ ПА- У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Кад у стиховима српског песника Ивана В. Лалића: "Па знам да сањаш, знам и какав сан је, / Да ли *џаслика* врта или мора" одн. "Паслика раја? Можда твоје лице, / Ти нерођена" (из књиге *Писмо*, Београд, 1992) именица *џаслика* са могућим значењем "нека друга, рђава или лажна слика има особине тзв. "оживљеног" архаизма, или кад у стиху једног нешто млађег српског песника "А ко је млео, / нека дослуша, када почине, / Свирку брашнену, макар *џазвуке* / млива" (Милосав Тешић, из књиге *Благо Божије*, Београд, 1993), именица *џазвук* са значењем "други, пратећи звук" осавремењава се у контексту других стилски необележених стандардних речи - онда је чињеница да општесловенски префикс *џа-* у савременом српском језику живи и данас, траје бар у језику појединих стилова и да његова употреба код помених српских писаца није случајна. Видећемо касније и зашто.

2. О дијахроном аспекту развоја префикса *џа-* исцрпно је писао Вјеслав Бориш у познатој студији *Prefiksacja imienna w językach slowi-anskich*¹, али и у чланку *Praslowianskie prefiksy imienne, pa-, pra-, so-, o- w języku serbsko-chorwackim*². Аутор је располагао грађом датом у нашим граматицама, терминологијама и речницима и то више хрватским него српским. Пошто је у поменутим његовим радовима исцрпно дато стање овог префикса у осталим словенским језицима, ми ћемо се у овом раду осврнути претежно на синхрони аспект именица са овим

¹ W. Boris, *Prefiksacja imienna w językach slowi-anskich*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk, 1975, odeljak na str. 13-67.

² W. Boris, *Praslowianskie prefiksy imienne pa-, pra-, so-, o- w języku serbsko-chorwackim*, Rocznik slawistyczny XXXIV, sz. I, 1973, 69-81.

префиксом у српском језику. Да не би присуство прасловенског префикса *ѡа-* у нашем језику било маргинализовано и поједине именице старе творбе (по обичају) препуштене другима, утврдићемо њихово присуство на нашој територији, јер сматрамо да немамо право да се олако одричемо ни једне своје речи нити да је поклањамо другим варијантама или језицима.

3. Творба именица са префиксом *ѡа-* у српском као и у другим словенским језицима ограниченог је обима. Познато је да по свом пореклу именички (и придевски) префикс *ѡа-* представља превој према предлогу *ѡо-*, односно одговара глаголском префиксу *ѡо-* и не долази у самосталној употреби као предлог. Према томе, *ѡа-* иде у групу префикса са *ѡра-*, *ѡре-* и *ѡро-*, који се такође не јављају самостално. Ако се *ѡа-* нађе у глаголским речима (нпр.: *ѡабирчиѡи*, *ѡазакуѡиѡи*, *ѡаљейѡакѡаѡи*) по правилу је реч о глаголима насталим према именицама: *ѡабирак*, *ѡазакуѡ*, *ѡаљейѡак*. Ређи су изузеци типа *ѡаѡворѡиѡи*³: *ѡворѡиѡи*, али ова реч је књишка, новијег настанка и чешће се јавља у негираној форми трпног придева: *неѡаѡворен*.

Досадашње граматике бившег заједничког језика (српскохрватског) - више хрватске него српске - илустровале су ову творбу мањим бројем примера. Тако се у граматичи Б-Х-Ж⁴ наводи чак девет твореница; уз прилично непрецизно и нетачно одређивање значења да префикс *ѡа-* значи: "опет, поново" и примери: *ѡабирак*, *ѡаљейѡак*, *ѡалуѡак*, *ѡаѡреје*, *ѡароѡје*, *ѡароѡчиѡ*, *ѡароѡак*, *ѡавечера*, *ѡаведрина*. Маретић такође каже да је функција "Приједлогу *ѡа-* да сложеници да значење: нешто друкчије, нешто горе, него што именица која је у сложеници значи; тако је пароѡак: рој од првога роја, павечера: "кад се послије вечере опет једе", паведрина, кад је небо све облачно, па се гдје-што проведри"⁵. У граматичи М. Стевановића⁶ не региструју се ове именице. У Приручној граматичи⁷ само код префиксалне творбе *ѡа-* долази у значењску скупину "именица са споредним значењем, заједно с префиксом *нуз-*". Наводи се шест именица: *ѡајеѡа*, *ѡакуѡиѡак*, *ѡалиѡи*, *ѡаноѡиѡа*, *ѡавјенчиѡ*, *ѡазвук*. Не наводе се, међутим, именице префиксално-суфиксалне творбе. Најкомплетнију лексичко-семантичку дефиницију префикса *ѡа-* дао је РМС, гдје се каже: "предметак у именичким и придевским сложеницама који казује да је оно што други део сложенице значи нешто друго, друкчије, лошије, споредно, да је

³ РЈА наводи и глагол *ѡачинѡиѡи* (у значењу 'кривотворити') за који је у РМС дата потврда из Бенешиневог Хрватско-пољског рјечника, а у РЈА и из Шулековог Рјечника знанственог називља.

⁴ И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Грамаѡика хрваѡискосрѡскоѡа језика*, Школска књига, Загреб (6. издање), 1965.

⁵ Т. Маретић, *Грамаѡика и стилиѡика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1931.

подражавање имитација нечега; да није изворно, првобитно, право: *ѡабирак*, *ѡаројак*, *ѡавечера*, *ѡаслика*, *ѡачисѡ*, *ѡаѡворина*."

У Творби ријечи С. Бабића⁸ каже се да *ѡа*- даје значење сложеници "друго, слабије, лошије и неправо" и примери: *ѡабоѡ*, *ѡародиѡељ*, *ѡаужина*, *ѡаведрина*... Истиче се још да су чешће сложенице у појединим струкама, најчешће у ботаници и зоологији: *ѡачеѡворина*, *ѡајасен*, *ѡакуѡњак*, *ѡалисѡ*, *ѡамекушац*, *ѡанасљедник*, *ѡаноѡа*, *ѡаѡрсѡ*, *ѡаслика*, *ѡазакуѡ*, *ѡазвук*...

4. Именице које су као одреднице ушле у РМС имају премало употребних потврда да би се стекао потпун увид у право стање њихове распрострањености. Осим тога, потврде су већим делом из хрватских аутора и из терминологија насталих у XIX веку па су честа калкирана образовања (највише у Шулековом Рјечнику знанственог називља), нпр.: *ѡалисѡ* (нем. Afterblatt), *ѡамољац* (нем. Aftermotte), *ѡалуѡ* (нем. Afterlaug). Калкови су и именице *ѡајемац* (нем. Afterburge) и *ѡанасљедник* (нем. Aftererbe) из речника Ђ. Поповића које имају значење "неправи, лажни"⁹. Тек ће, верујемо, РСАНУ моћи дати праву слику стварног стања за сваку појединачну реч, што ће послужити за извођење нових и прецизнијих закључака. У овом раду је кориштена грађа РСАНУ обогачена и неким додатним допунама.

5. Кад је реч о творбеној структури - све именице са префиксом *ѡа*- срећу се у два начина творбе. Први, префиксално-суфиксални: преф. *ѡа*- + основа + суфикс при чему основа може бити именичка (нпр. *ѡалучак*) или глаголска (нпр. *ѡавиѡак*, *ѡавлака*) и други, префиксални начин: преф. *ѡа*- + именица (нпр. *ведрина* - *ѡаведрина*, *закуѡац* - *ѡазакуѡац*). У првом начину творбе срећу се углавном прасловенски деривати мање-више познати и у другим словенским језицима (*ѡаројак*, *ѡаѡока*) или дијалектизми (нпр. у зап. Србији: *ѡарубица*/*ѡарубак* "споредна мала њива или шумица одвојена стазом, путем и сл. од главне њиве или шуме"). Нека од ових образовања су изгубила мотивисаност или су на граници мотивисаности: *ѡасѡорак*, *ѡалуѡа*, *ѡаѡерје*, *ѡаѡока*.

6. Прецизнијом анализом лексичко и творбено значење ових образовања у оба начина творбе могло би се представити у неколико семантичких нијанси које овај префикс уноси везујући се за различите лексичке основе.

а) Просторна близина, скрајнутост: *ѡалучак* ("мала ливада крај воде"; у РМС је дат и Кочићев пример: *Колибица*... и један *ѡалучак*

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1964.

⁷ *Приручна ђрамаѡика хрватскога књижевног језика* (израдила група аутора), Загреб, 1979.

⁸ С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб, 1986.

⁹ Такви калкови су се у 19. в. појавили у чешком. Уп. В. Бориш, *о.с.*, стр. 78/79.

зиратне земље), *Палучак* (миркотопоним у Србији), *ѡарубак/ѡарубица* (споредна, мала њива)¹⁰, *ѡаведрина* ("ведро небо прошарано местично беличастим облацима"). Ова реч је у нормалној употреби.

б) Временски след, оно што временски долази иза, после, што следи иза нечега, што се поново јавља: *ѡавечера* ("мала закуска после вечере, Вук, Рј.), *ѡаужина* ("мала ужина, закуска"), *ѡазакуѡ* ("поновни закуп, закуп са трећом особом"), *ѡазакуѡац* ("накнадни купац") и пример из Политике 11.3.1986: измена одлуке о распореду пословних просторија по којој су "*ѡазакуѡци*" (други, накнадни корисник радње) обавезни да се иселе у тренутку кад то учини главни газда одласком у пензију.

в) Сличност, идентичност са нечим/неким, замена за некога "*ѡародиѡељ*" ("очух, маћеха), *ѡасвекрва* (Црна Гора). У неким словенским језицима, преф. *ѡа-* се јавља место нашег *ѡо-*. Нпр. у мак. *ѡасинок*; рус. *ѡосинок*.

г) Оно што је споредно, лошије, закржљало, мало, придодато ономе што је означено именицом у мотивационој основи: *ѡавенчић* (бот. "споредни венчић неких цветова"), *ѡаљлодњаци* (пл. "закржљали зуби"), *ѡакуѡњаци/ѡакуѡњак* (пл. зуби умњаци), *ѡалисѡ* (Шулек, "неправилан лист"), *ѡаножица* ("ножица која у рака накнадно израсте уместо откинуте ноге"), *ѡанога* (У РМС се дају два значења: "закржљала нога, патрљак" и "посебан, одвојен крај реке, зуба и сл." Имамо и пример из Куленовића: Просијецају једну камену *ѡаногу* брда којим се оно дижући се под небо као одбочило између двије воде (Књ. новине 1948, 23/3), *ѡаројак* ("мали рог на рогу јелена" и "мали шиљак на вилама"), *ѡаројак* ("рој који се одваја од првог роја"), *ѡабирак*, *ѡаѡока*, *ѡакучина* ("отпадак од конопље").

д) Глаголском значењу префикса *ѡо-* "да се нешто пружа, простира преко нечега, по нечему" одговара творбена семантика следећих именица: *ѡавезина*, *ѡавеѡина*, *ѡавиѡ*, *ѡавиѡјак*, *ѡавиѡњак*, *ѡавлака* (дијал. *ѡовлака*), *ѡаврзина*. У основи ових именица су глаголи.

ђ) Мење регуларни због застарелости су данас и називи биљака и животиња који изгледом или другим особинама подсећају на познатију сродну биљку или животињу која је именована именицом у основи: *ѡагусеница* ("ларва"), *ѡајасен* ("кисело дрво слично јасену" и "врста јасена") за коју Панчић каже да је употребљавају Чеси и Хрвати, али смо ову реч у грађи РСАНУ нашли и код Змаја, В. Петровића, а у дијалектима ју је забележио Симо Симић у горњој Далмацији али недавно и Д. Ђупић у Загарчу, *ѡазвонце* (бот. "врста биљке сличне звонцету", *ѡамрав* (зоол. у Вук, Рј.: "црв који се у оваца и коза налази у рогу"), *ѡаива* (бот. "врста иве"), *ѡамалина* (бот. "дивљи жбун плода

¹⁰ В. у руском: *ѡаозорбе* (место близу језера).

сличног малини", Љештанско, Србија) *чемпреси* (бот. "род дрвета из породице чемпреса").

и) Значење други, друкчији, неправи имају именице *памрак*, *паслика*, *пасунце*, *палик*. У Вуковом Рјечнику забележене су *памрак* и *палик*.

ј) Значењски се може издвојити и именица *пайерје* ("меко, нежно перје") и *пайерак* ("мека длачица на телу животиња").

Именице старије творбе као *пайерје*, *пайлока*, *пабирак* имају и изведенице глаголске или придевске: *пайерјаси*, *пайочии*, *пабирчар*, *пабирчење*, *пабирчии*.

У закључку бисмо могли истаћи да су именице са преф. *па-* у савременом српском непродуктивне, ограничене на утврђен број лексичких случајева. Кад је реч о књижевном језику, њихова употреба поприма архаична стилска обележја. Више су се задржале у дијалектима. Именице које су опстале, рекли бисмо по инерцији, у терминологијама (ботаничкој и зоолошкој), настале калкирањем, задржавају се и даље у њима до данас. У сваком случају, будуће граматике српског језика не би смеле у својим илустрацијама да превиђају творбу са овим прасловенским префиксом. Не бар због повремених употреба и у језику лепе књижевности.

Milica Radović - Tešić

FORMATION OF NOUNS WITH PREFIX *PA* - IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

Formation of the nouns with prefix *pa* - in the Serbian Language was analyzed in this text, where primarily the synchrone aspect is taken into consideration. By a careful analysis the lexical and formation meaning of observed nouns was presented in several semantic nuances brought in by this prefix which connects to various lexical stems. The datum on revival of nouns with prefix *pa*- in poems of some contemporary Serbian poets is also given.